

İSLAMİYET’İN DOĞUŞU*

Ayşenur OKAN ŞENGEL

İslam’ın doğuşu tarihî kaynaklarda 610 yılında Hz. Muhammed (sav)’ e Hira Mağarasında gelen ayetlerle başlar. Bu durum ilahi dinlerde farklılık arz eder. İlâhî dinlere göre, Cennet’ten çıkarılan ilk insan Hz. Âdem ile eşi Hz. Havva’nın, yeryüzünde buluşmalarıyla, insan soyu da çoğalmaya başlamıştır. Evrenin yaratıcısı Yüce Allah, insanoğlunun dünyevi işlerini tanziminde adaletten sapmamaları ve haddi aşmamaları için, doğruları ve yanlışları bildiren ilkesel bazda ilk temel düzenlemeleri aynı zamanda ilk Peygamber olan Hz. Âdem aracılığıyla duyurdu. Sahip olduğu “irade-i cüziye”si sebebiyle insanoğlu, bu düzenlemelere uyup uymama konusunda tamamen özgürdü. Ancak ilâhi dinlere göre söz konusu düzenlemeler, yeryüzündeki hayatın normal seyrinde devamını sağlayan önemli ilkelerdir. Bu nedenle üç ilâhî dinin mensupları,

*Künye: Okan Şengel, Ayşenur (2021). “İslamiyet’in Doğuşu”. Simit Çay Betik, S. 3, s. 139-147.

insanlığın, ilâhi kaynaktan bağımsız olarak yaşamaya başladığı ve toplumda sapkın ilişkilerin zirveye çıktığı anlarda Yüce Allah’ın, insani ilişkilerin normal seyrinde devamını sağlamak amacıyla peygamberler gönderdiğine inanırlar.⁵ Gönderilen bu dinleri de Müslümanlar tek bir isimde “İslamiyet” tabanında eşitlerler.

Hız Muhammed (sav) ile başlayan İslamiyet’in gelmesi tarihsel planda toplumsal saiklere dayanır. Muhammed Hamidullah’a göre Arapların dışında kalan Habeş, Bizans, İran topluluklarında “Kurtlara özgü materyalist bir hayat” sürülüyordu. Maneviyatına yönelenler ise insanlardan el etek çekmiş “Kendi içlerine dönmüş bencillikteydi.”. İnsanın ruhtan ve bedenden müteşekkil olduğunu iki kısımda unutmuş ya beden ya da ruhu tercih etmişlerdi. Bu yüzden insanın dengesini sağlayacak “bir dine ihtiyaç” vardı.

Arap toplumu ise “Cahiliye” adı verilen dönemdeydi. Cahiliye ise toplumsal çürümeyi ifade eden bir kavramdı. Buna rağmen Mekke’nin yeni dinin merkezi seçilmesinin nedeni “eski dünya”da Arap Yarımadası bu dünyayı temsil etmesiydi. Özellikle üçlü konfederasyon kabul edilen Taif, Medine ve Mekke şehirleri bu dünya sisteminin özeti niteliğindediler. Tarım, Medine şehrinin faaliyeti iken hayvancılık Taif, ticaret ise kurulan panayırlar vasıtasıyla Mekke’de yürütülüyordu. Ayrıca kurulan panayırlardaki edebi faaliyetler Kur’an diline hazırlık niteliğindedi.

İslamiyet’in geldiği dönemin bir diğer özelliği ise ahlaki çürümüşlüktü. Bu çürümüşlük kız çocukların toprağa gömülmesinden, hayvanlara yapılan eziyetlere, ticari hilelerden kan davalarına kadar uzayan bir listeye sahipti. İslâm’dan önceki Arap toplumunun karakteristik özelliği iman ve ibadet bakımından putperestlik, ahlâk bakımından kavmiyetçi dayanışma ruhunu ifade eden asabiyetle aşırı dünyevilik ve hırcılık şeklinde özetlenebilirdi. Bu dönemde ahlâk teriminin karşılığı olarak kullanılan “mürûe” (mürüvvet) kelimesi İslâmiyet’in niyet, amaç ve içerik bakımından ıslah ederek sürdürdüğü cömertlik, cesaret gibi erdemler yanında “mertlik, yiğitlik” şeklindeki sözlük anlamına uygun olarak koyu bir benlik iddiası da taşıyordu. Hatta kan davası dahi böyle bir ahlâk anlayışının gereği olarak görülüyordu. İlk defa İgnaz Goldziher, dönemin edebiyatından

⁵[http://www.eskieserler.com/dosyalar/mpdf%20\(44\).pdf](http://www.eskieserler.com/dosyalar/mpdf%20(44).pdf)

örnekler göstererek “câhiliye” kelimesinin zihnî anlamda bilgisizliği değil bir tür barbarlığı, hoyratlığı, medenî insanın ahlâkî makullüğüne aykırı düşen bir karakter tipini ifade ettiğini ortaya koymuştu. Câhiliyenin zıddı konumdaki İslâm kavramının yapısında ise hem teslimiyet ve bağlılık hem de barış ve uzlaşma, karşılıklı güven içinde yaşama anlamları bulunmaktadır. Kur’an’da baştan sona kadar doğrudan veya dolaylı olarak bu iki ahlâk zihniyeti anlatılmakta, aralarındaki derin farklar vurgulanmaktadır. Câhiliye döneminde hilim (ağır başlılık, sabır, hoşgörü) kavramının yüksek bir ahlâkî ifade ettiğine inananlar bulunmakla birlikte bu ahlâka, ulaşılması imkânsız bir ide gibi bakılırken İslâm dini onu Müslüman ferdin ve toplumun hâkim karakteri haline getirmeyi başarmıştı.⁶

Milâdî 610 yılında vahye muhatap olan Hz. Muhammed, getirdiği yeni mesajın Mekke’deki dinî ve içtimaî geleneği sarsıcı mahiyette oluşu

sebebiyle önceleri gizli tebliğde bulundu ve üç yıl kadar sadece yakın çevresini dine davetle yetindi. Bu dönemde davet ve güçlenmenin merkezi Darülerkamdı. Dördüncü yıldan itibaren belli bir sayıya ve güven duygusuna erişen ilk cemaat kendini belli eder etmez Mekkeli müşriklerin

⁶<https://islamansiklopedisi.org.tr/islam#7-dogusu-ve-yayilisi>

şiddetli hücum ve işkencelerine mâruz kalınca Hz. Peygamber dileyen Müslümanların Habeşistan’a hicret etmesine izin verdi. Habeşistan’a hicret ise kurulacak olan İslam devletinin ilk dış ilişkilerini temsil ediyordu.

Mekke’de kalan Müslümanlar, müşriklerin baskı ve saldırılarının yanı sıra yaklaşık üç yıl (617-620) toplumdan tecrit edilmiş bir şekilde tam bir sosyoekonomik boykot ve kuşatma altında yaşadı. İslâm’ın Mekke’de tebliğine ve tutunmasına imkân görmeyen Resûl-i Ekrem, Medinelilerle yaptığı Birinci ve İkinci Akabe biatlerinden sonra kendilerine himaye vaat eden Yesrib’e (Medine) hicret etmeleri için ashabına izin verdi. Daha sonra da kendisi Hz. Ebû Bekir’le birlikte Medine’ye hicret etti ve İslâm tarihinde yeni bir dönem başlamış oldu.⁷

Hz. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye hicretiyle İslâm tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Hadise sadece bir mekân değişikliği boyutunda kalmamış, İslâm’ın daveti, teşrî faaliyeti ve siyaseti açısından bir dönüm noktası olmuştur. Hicretten sonra muhacirlerle ensar arasında tam bir kaynaşma ve dayanışmanın oluştuğu görülmektedir. Bunun sağlanmasında, İslâm’ın esasları ve mensuplarına telkin ettiği kardeşlik anlayışı kadar Hz. Peygamber’in uygulamaya koyduğu “muâhât” ameliyesinin de etkisi büyük olmuştur. Bu uygulama hicretten hemen sonra gerçekleştirilmiş ve Resûl-i Ekrem, ensarla muhacirleri bir araya getirerek her muhacir için ensardan bir kardeş tayin etmişti. Ayrıca siyasî açıdan hicretin büyük bir değişime imkân sağladığı aşikârdır. Mekke’deki müşriklerin baskıları karşısında pek çok eziyet ve işkenceye mâruz kalan Müslümanlar hicret sayesinde güç bulmuş ve Hz. Peygamber’in önderliğinde bir devlete kavuşmuşlardır. Hicretten sonra Hz. Peygamber İslâm devletinin kuruluşunu ilân etmiş ve diplomatik temaslarına hemen başlamıştır. Yahudileri de içine alacak şekilde devletin ilk anayasasının belirlenmesini ve civardaki kabilelerle antlaşmalar yapılmasını bu çerçevede değerlendirmek gerekir.⁸

Bedir savaşı ile başlayan müşriklerle savaş dönemi Hudeybiye antlaşması ile son buldu. Müşriklerin Hudeybiye Antlaşması’nı bozmaları üzerine gerçekleşen Mekke’nin fethi (8/630) ve hemen ardından vuku bulan Huneyn ve Tâif gazveleri kısa sürede bütün Arap yarımadasının

⁷<https://islamansiklopedisi.org.tr/islam#7-dogusu-ve-yayilisi>

⁸<https://islamansiklopedisi.org.tr/hicret>

İslâmlaşmasına kapı açtı. Yarımada'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan müşrik kabileler İslâm'ı kabul ettiklerini bildirdiler. On yıl içerisinde gerçekleşen bu olağan üstü gelişmelere tesir eden önemli hususlardan biri, normal şartlarda hiçbir şekilde bir araya gelmesi mümkün olmayan kabile topluluklarının Hz. Peygamber'in liderliğinde kısa zamanda kaynaşmış olmasıdır. Resûl-i Ekrem'in mesajı, birbirine rakip ve düşman olan kişi ve kabilelerin hassasiyet gösterdiği her türlü feodal çağrışımlardan uzak, âdil ve kuşatıcı bir mahiyet arz ettiği için onun önderliğinde gerçekleşen birliktelik sonucunda oluşan ve daha önce birbirine karşı kullanılan kolektif güç artık başkalarına yöneltilmişti. Böylece bölgedeki diğer Yahudi ve Hıristiyan kabilelerinin de itaat altına alınmasıyla daha Hz. Peygamber'in sağlığında İslâm Arap yarımadasındaki en büyük güç haline geldi.

632 yılında Hz. Muhammed'in (sav) vefatıyla beraber başlayan Dört Halife dönemi İslâm'ın doğuş evresinin tamamlanması ve yayılma evresine girmesi demektir. İslâm'ın yayılışı Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de düzenli bir şekilde devam etti ve en yoğun dönemini Emevîler devrinde yaşadı. Hz. Peygamber'in vefatının ardından bir kısım Arap kabilelerinin başlattığı “ridde” hareketinde Hz. Ebû Bekir'in ortaya koyduğu kararlı tutum Müslümanların Arabistan yarımadasında güçlenmesini sağladı ve İslâm, çöküş dönemlerine giren Bizans ve Sâsânî devletlerinin zaafını değerlendirerek yeni coğrafyalara yerleşti. Hulefâ-yi Râşidîn devrinde birçoğu barış yoluyla gerçekleşen fetihlerle Suriye, Filistin, Irak ve Mısır, İfrîkiye (Tunus), Kıbrıs, İran ve Horasan İslâm topraklarına katıldı. Bu bölgelerde halkın büyük kısmı İslâmiyet'i kabul etti, diğerleri de dinî özgürlüğe ve hukukî özerkliğe sahip olarak varlıklarını sürdürdüler.

Yaklaşık bir asır devam eden Emevîler döneminin ilk yılları iç karışıklıkların bastırılarak devlet otoritesinin sağlanmasıyla geçti. Bilhassa I. Velid devri (705-715) Mâverâünnehir, Sind ve Endülüs'ün (İspanya) İslâm topraklarına katılarak ülke sınırlarının Türkistan'dan Fransa'nın içlerine, Kafkaslardan Hindistan'a kadar genişlediği yeni bir fetih hareketine sahne oldu. Müslümanların Batı Avrupa'daki ilerleyişi, Fransa'nın güneyinde Tours ve Poitiers şehirleri arasındaki ovada Franklara yenilmeleriyle durduruldu (732). Ömer b. Abdülazîz'in İslâm'ı tebliğe özel bir önem vermesi, Kuzey Afrika'da Berberîler ve Orta Asya'da Türkler arasında İslâmiyet'in hızla yayılmasında etkili oldu. İslâm dünyasının iki ucunda yer alan ve Arap toplumu içinde asimile

edilmiş küçük unsurlardan çok farklı olan bu iki büyük topluluk, daha sonra hem İslâmiyet’in yayılmasına hem İslâm uygarlığının gelişmesine büyük katkıda bulundu.

Emevi Devleti’ne son veren Abbasiler büyük bir coğrafyaya tek merkezden hükmetmenin zorluğuyla karşılaştılar. Nitekim iktidara geldikleri ilk yıllardan başlamak üzere bir yüzyıl içinde batıda ve doğuda bağımsız veya yarı bağımsız birçok mahallî hanedan ortaya çıktı ve IX. yüzyılın ortalarına doğru hilâfetin maddî nüfuzu başşehir ve çevresini aşamaz duruma geldi. Bu dönemde devlet yeni fetihler yerine içeride düzeni sağlamaya yöneldi. Bizans sınırı tahkim edilerek Anadolu’ya zaman zaman akınlar yapıldı. Bizans’la yapılan mücadeleler, daha sonra Suriye ve el-Cezîre’de (Yukarı Mezopotamya) hâkimiyet kuran mahallî hanedanlarla devam etti.

Kuzey Afrika’nın İslâm hâkimiyetine geçmesi VII. yüzyılın son çeyreğinde tamamlanmışken Batı ve Orta Afrika’da İslâmiyet’in yayılışı önce Müslüman tüccarlar ve özellikle XI. yüzyılda Murâbitların iç bölgelere nüfuzu, tarikatlar ve din âlimlerinin tebliğleriyle uzun bir süreç içinde gerçekleşti. Doğu Afrika’da da bir taraftan kıtanın Kızıldeniz ve Hint Okyanusu sahilleri boyunca kurulan ticarî münasebetler ve bu yörelere çeşitli zamanlarda yapılan göçler, diğer taraftan Mısır’ın fethini (642) müteakip Nil vadisi boyunca girişilen fetih hareketleri, ticarî faaliyetler ve yine göçlerle İslâmiyet yayıldı. Bu bölgede de tüccarlar, din âlimleri ve tasavvuf ehlinin tebliğ ve irşatları, yerli hanımlarla evlenip halkla kaynaşmaları Müslümanlığın benimsenmesinde önemli rol oynadı.⁹

İslâm’ın doğduğu coğrafyada dikkati çeken tablo kabile kültürü içinde bulunan, putperest bir inanç sistemine sahip, çoğu göçebe toplulukların kazanılması sürecidir. Bunu, yakın coğrafyalarda aslında tek tanrı inancı taşıyan, kısmen şehirleşmiş toplulukların İslâmlaşması takip etmiştir. İslâm’ın kendi coğrafyasındaki Arap putperestlere karşı tavrında, yeni teşekkül eden dinî-siyasî toplum ve medeniyetin yerleşmesinin önündeki engellerin ortadan kaldırılması için İslâmlaşmada belli ölçüde güç kullanımı bir gereklilik olarak görülürken diğer gayrimüslim topluluklara karşı tavrında, İslâm’ı kabul etmemeleri durumunda getirilen zimmî statüsü ile daha çok o günkü milletlerarası şartlarda barışı sağlamanın etkili

⁹<https://islamansiklopedisi.org.tr/islam#7-dogusu-ve-yayilisi>

ve kalıcı aracı olarak siyasî hâkimiyetin tanınması öncelikli hedef olmuştur. Ancak zimmîlerin kısa zamanda ihtidanın kendilerine sağlayacağı avantajları fark etmesi beraberinde İslâmlaşmayı da gündeme getirmiş olmalıdır. Yeni ve yüksek bir medeniyete kurucuları ve sahipleriyle aynı şartlarda ortak olmak, kendi feodal yapıları içinde ezilen insanlar ya da imtiyazlarını kaybeden aristokratlar, askerler, tüccarlar için göz ardı edilemeyecek bir teşvik unsurudur. Ayrıca İslâm'ın vahye dayanan daha önceki dinleri aslî yapıları içinde kabul ederek onları tamamlayıcı bir perspektif sunması, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi din mensuplarının ihtidalarını kolaylaştıran bir başka unsurdur. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir husus da bilhassa Bizans ve Sâsânî medeniyetlerinden sonra Ortadoğu ve Yakındoğu'da yükselen bir medeniyet olarak İslâm'ın ilim, sanat, kültür, ekonomik ve sosyal imkânlar bakımından örnek ve emsalsiz bir cazibe merkezi meydana getirmiş olmasıdır. Coğrafî konum olarak Asya, Avrupa ve Afrika milletleri için kolay ulaşılabilir olan bu cazibenin tesis ettiği şehir medeniyetiyle en temel insanî ihtiyaçlar olan güvenlik ve bir hayat standardı sağlaması açısından da olumsuz şartlarda yaşayan bazı komşu topluluklara hitap etmiş olması tabiidir. Diğer taraftan İslâmlaşmanın pek çok bölgede gerçekleştirdiği değişiklik ve yeni kültürel kimlik sosyolojik gelişmeyi de hızlandırmıştır. Meselâ Uzakdoğu ve Afrika'nın bazı bölgelerinde insanlar tek tanrı inancını büyük oranda ilk defa İslâm'la tanıdıkları gibi yine ilk defa kableden devlet olma aşamasına geçmişlerdir. Zira İslâm'ın tabii farklılıkları önemsizleştirerek iman merkezli toplumsal kardeşliği hedefleyen mesajı kısa sürede göçebelik, kabile hayatı, coğrafya ve etnik yapı gibi faktörlerle ya da inanç farklılığı gibi sebeplerle parçalanmış durumdaki insan topluluklarını birleştirip yeni ve dinamik bir güç olarak ortaya çıkmalarını sağlamıştır.

“İnsanların dininin sultanlarının dini” olduğu geleneksel toplumlarda kral, kabile reisi ve idarecilerin ihtidası ardından toplu İslâmlaşmayı getirmiştir. Bunda zaman zaman siyasî, ekonomik ve sosyal mülâhazalar rol oynamışsa da toplu ihtidalar devlet eliyle ve zorla olmamıştır. Meselâ Hint yarımadasında Müslüman nüfusun coğrafî dağılışı, Müslümanların siyasî nüfuzu ile İslâm’ın benimsenmesi arasında ters bir orantı bulunduğunu göstermektedir. Zira İslâm’ın Hint yarımadasına girmesi fetihlerle olmasına rağmen yayılışı daha çok Müslüman hâkimiyet alanlarının dışındaki komşu bölgelerde gerçekleşmiştir. Özellikle Güney Hindistan’da dikkat çeken bu durum siyasî, sosyal ve ekonomik faktörlerden ziyade tasavvufun rolüne işaret etmektedir.¹⁰

İslâm’ın yayılışında değişik faktörler rol oynamakla birlikte onun kalıcı ve yerli hale gelmesinde etkili olan en önemli unsur şüphesiz mesajının muhataplarında gerçekleştirdiği değişimdir. Kendine has bir inanç ve değerler sistemi, dünya ve âhîret görüşü ile yeni bir insan tipi ve kimlik oluşturan dinin cazibesi daima sürekliliğini korumuştur. Bu durum, şartların değiştiği zamanlarda bile toplu irtidatların bulunmadığı veya İslâm’ın bir defa girdiği topraklardan (Batı ve Doğu Avrupa örneklerinde olduğu gibi) ancak güç kullanılarak çıkarılabildiği gibi gerçeklerden de anlaşılmaktadır. Batılı araştırmacıların İslâm’ın yayılışıyla ilgili olarak

¹⁰<https://islamansiklopedisi.org.tr/islam#7-dogusu-ve-yayilisi>

daha çok birtakım ekonomik ve sosyal faktörlere vurgu yapmaları, belirli ölçüde tarihî gerçekliğe tekabül etse bile bu İslâm’ın din olma keyfiyetini göz önüne almayan bir yaklaşımdır. Hâlbuki farklı mekân, zaman ve şartlarda gerçekleşen İslâmlaşma sürecinde bizzat İslâm’ın din olarak mahiyetinin metafizik bir olgu sayılarak dikkate alınmaması, ihtidaların dinî ve ruhî bir değişim ve dönüşüme yol açmadığı gibi sonuçlara da götürür. İslâmiyet’in daha önceki semavî dinleri tasdik edici ve bütünleyici özelliği, insan-Allah ilişkisinin aracısız ve sade oluşu, inancın ahlâkî ve sosyal yansımaları, insanların eşitlik ve özgürlüğüne yaptığı vurgu, dine girişin formalitesiz oluşu ve insanın yeryüzündeki varlığını anlamlandırmasında sunduğu kılavuzluk, kişilerin bu dini benimsemesinin en etkili unsurları olarak değerlendirilmelidir. Bu inanca bağlananların kazandığı metafizik şuur ve bilinçlenmenin sağladığı güven duygusunun insanın iç dünyasında oluşturduğu huzur ve sükûn hayata daha yüksek anlamlar yükleyerek bütün devirlerde cazibesini korumuştur. Bu husus aynı zamanda, ihtidanın günümüzde de Afrika’dan modern Batı’ya kadar birçok toplumda bütün canlılığı ile yaşanmakta olmasını açıklamaktadır.

İslam’ın doğuşu, İslam’ın yayılışından ayrı düşünülecek bir sistem değildir. Çünkü vahye dayalı dinler Yahudilik haricinde yayılmacı karaktere sahiptir. İslam son din olması sebebiyle Kur’an-ı Kerim’de “hiç batmayacak bir güneşe” benzetilmiş ve gelişi “batılın ortadan kalkması” olarak nitelendirilmiştir.